

РОЗДІЛ V ОСОБЛИВОСТІ ЧИННИКІВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Олена СЕРГІЄНІ

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри психології
та педагогіки

Вікторія КОРНІЄНКО

доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології
та педагогіки

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ

У науковій літературі існує багато різних визначень терміна «цінність». Їх настільки багато, що, за думкою Н. Решера, «...пристрасне прагнення різних авторів створити концептуальний порядок у сфері ціннісних досліджень здавалося єдиною вирішальною згодою між ними».

Цінності – це ідеї, ідеали і мета, до яких прагне людина і суспільство. Для людини цінністю є все те, що має для неї певне значення, особисте чи суспільне. Цінність – це уявлення про те, що є значущим, святим для людини, групи або суспільства в цілому; це-упередження та переваги, які відображаються в поведінці людей [11, 592с; 10, с115-131с].

Більшість авторів виділяють дві важливі характеристики цінностей:

– значення (Тугаринов В.П., Архангельський Л.М., Фролов І.Т., Щепанський Ю., Наумов Н.Ф.);

– вторинний характер, що походить від людського буття (Фролович Л.Н., Архангельський Л.М., Здравомислов А.Г., Ядов В.А.,

Рубінштейн С.Л.). [20, 221с; 34, 532с]

Формування особистісно-ціннісної структури людини є важливим чинником процесу соціалізації, завдяки якому вона стає повноправним учасником суспільства в усіх сферах взаємин. [40, 446с]

Особистісні цінності, як правило, характеризуються високим рівнем усвідомлення, що відображається у свідомості у вигляді ціннісних орієнтацій і виступає важливим чинником соціальної регуляції взаємин між людьми та поведінки особистості. Ціннісні орієнтації – це найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, що визначаються життєвим досвідом особистості, сукупністю її переживань і межами виділення суттєвого, відмежування суттєвого від несуттєвого і формування несуттєвого для конкретної людини [13, 96-105с].

У соціальній психології термін «ціннісні орієнтації» вживається у двох значеннях:

– «ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші як основа оцінки суб'єктом дійсності та орієнтації в ній;

– спосіб розрізнення предметів за їх значенням. Вони виникають під час засвоєння соціального досвіду і виявляються в цілях, ідеалах, упередженнях, інтересах та інших проявах особистості» та [35 с, 340].

Свідомий вибір ціннісних орієнтацій є ознакою соціально зрілої людини. Спрямованість особистості відображає одну з її найважливіших характеристик, визначальну соціальну і моральну цінність особистості. Змістом спрямованості спочатку є переважно соціально зумовлене ставлення особистості до навколишньої дійсності. Завдяки спрямованості особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження в активних діях людини, тобто мають стати стійкими мотивами дій і трансформуватися в упередження [27, с 32-38].

Сучасна молодь живе в суспільстві, що характеризується глибокими трансформаційними змінами, які визначають основні напрями і шляхи формування цінностей і ціннісних орієнтацій, власний життєвий шлях. Спосіб життя людини визначає наявність цінностей, серед яких з'являється найвища цінність, яка визначає сенс особистості, мотивацію її існування. У результаті всі перетворення, що відбуваються в суспільстві, впливають на соціалізацію молодого покоління і тому розглядаються як багатofакторна властивість суспільного процесу, в якому відбуваються якісні перетворення та зміни всіх структур та інститутів соціальної системи.

Поняття трансформації знайшло свій шлях до іншого широкого застосування в соціальних науках у другій половині двадцятого

століття. Його трактували як процес подолання істотних елементів старого порядку та досягнення нової якості певної системи. У сучасних дослідженнях цей термін використовується досить часто, він позначає всілякі істотні зміни в основних структурах і системах даного суспільства. Однак серед вчених немає єдиної думки щодо розуміння суті цього процесу. У найзагальнішому тлумаченні цей процес визначається як зміна, трансформація, тип форми, істотних властивостей того чи іншого об'єкта, зміна соціальних інститутів і структур, що іноді супроводжується їх радикальним оновленням. [43, 250с; 6, 154-162с; 7, 7-19]

Питання про класифікацію ціннісних орієнтацій, їх походження та значення для розвитку особистості є досить дискусійним серед науковців [10, 115-131с; 18, 26-30с; 17, с43]. Розробляючи проблему структури ціннісних орієнтацій особистості, як наголошує І. Бех, розробляючи проблему, необхідно виходити з принципу єдності їх динамічних смислових сторін. Акцент на змістовній стороні особистих цінностей вказує на захист позиції в психологічній науці, яка включає науково обґрунтовану віру в людський розум, людську свідомість і переконання в тому, що структура людських цінностей не формується на основі вроджених і несвідомих, сліпих внутрішніх схильностей, а скоріше на свідомому, осмисленому відображенні людиною дійсності. У цьому контексті слід підкреслити, що перспективним є підхід, згідно з яким в основі структури цінностей лежать не генетично ранні зв'язки фізіологічного характеру, а генетично пізні утворення, які в генетичному розумінні називають «вторинними»; «первинний» же закладений у структурному сенсі. Тому одним із чинників формування особистісних цінностей вважається свідомо інтелектуальна праця людини для більш глибокого і всебічного відображення дійсності, а не внутрішнє стихійне розгортання певних динамічних тенденцій [14, 192-203с; 11, 592с].

Аналіз теоретичних засад проблеми ціннісних орієнтацій, їх сутності та змісту став основою для обґрунтування психологічної структури ціннісних орієнтацій, яку викладає у своєму дослідженні П. Ігнатенко. Схему можна представити як: потреби-інструкції (настрій, установка); інтереси-мотиви-цілі-ідеали-усвідомлення (самосвідомість); переконання-вибір-цінності. Взаємодія цих психологічних структур і соціальних умов, за яких людина діє, являє собою соціально-психологічний механізм формування ціннісних орієнтацій особистості [34, 532с; 35, 340с].

Тому процес формування ціннісних орієнтацій відбувається «від

конкретного до абстрактного»: онтологічно спочатку формується ставлення до тих чи інших людей, а потім на цій основі принципово визначається ставлення до конкретної людини, а саме, певна людина – певна група людей – тип людей – людина як така. [21, 28-33с; 22, с112; 23, с105-190].

Система цінностей і ціннісних орієнтацій характеризується динамічним, рухливим, мінливим характером розвитку, в основі якого лежить взаємодія двох суперечливих тенденцій: тенденції до збереження і тенденції до зміни системи. Тенденція до збереження проявляється в соціальному наслідуванні соціокультурної системи цінностей; тенденція до змін визначається змінами історичних і соціальних умов, мінливістю соціального середовища. Тому в системі та ієрархії цінностей виділяються як базові цінності, що прагнуть до вічного, нетлінного, незмінного в існуванні людської цивілізації, нації, суспільства, так і ціннісні інновації, поява яких пов'язана зі зміною соціокультурної парадигми, якісно новою економічною та політичною ситуацією, але цілісність системи цінностей забезпечує духовність як об'єднуюче начало системи цінностей загалом і кожного її структурного компонента. [24, 30с; 26, 147с; 27, с32-38]

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором людської діяльності, оскільки дає змогу об'єднати індивідуальні потреби та мотиви, пов'язані з усвідомленими та сприйнятими особистістю цінностями та нормами суспільства. На думку В. Алексєєвої, ціннісні орієнтації є формою включення соціальних цінностей у механізм дій і поведінки особистості. За її дослідженнями, система ціннісних орієнтацій є «основним каналом засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей» [1, 63-70с].

Розвиваючи вказані дослідження, О.Здравомислов стверджує, що завдяки контролюючим функціям ціннісних орієнтацій «дію будь-яких потреб можна обмежити, відстрочити і трансформувати». На його думку, механізм дії системи та значення ціннісних орієнтацій пов'язаний із розв'язанням конфліктів і протиріч у мотиваційній сфері особистості. Функція ціннісних орієнтацій особистості включає всі рівні системи, що запускає діяльність людини. Автор зазначає, що «особливість дії ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони виступають не тільки як засіб раціоналізації поведінки; їх дія поширюється не тільки на вищі структури свідомості, а й на ті, що зазвичай називають несвідомими структурами. Вони визначають спрямованість волі, уваги та кмітливості» [20, 221с].

У дослідженнях Є. Клімова, В. Сержантова, В. Шадрікова та інших ціннісні орієнтації виступають як важливий механізм регуляції діяльності. Н. Наумова, як і А. Донцов, виділяє ціннісні орієнтації як один із механізмів цілепокладання, оскільки вони орієнтують людину на об'єкти природного та соціального світу, створюючи тим самим упорядковану, осмислену та змістовну картину світу. На їхню думку, ціннісні орієнтації створюють основу для вибору цілей і засобів з наявних альтернатив, для послідовності переваг вибору й оцінки цих альтернатив, для визначення «меж дії», тобто вони не тільки регулюють ці дії, а й спрямовують їх [41, с21; 45, с49; 36, с990-994].

Таким чином, система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу, «вектор» розвитку особистості як найважливішого внутрішнього джерела і механізму; водночас система ціннісних орієнтацій особистості, що відображає цінності соціального середовища, може сама впливати на групові норми та цінності. Індивідуальні ціннісні орієнтації окремих членів групи взаємодіють і впливають на колективні надбання та погляди через міжособистісні стосунки.

Таким чином, система ціннісних орієнтацій особистості є багатофункціональною. Ця система одночасно виконує функції регуляції поведінки та визначення її мети, з'єднуючи особистість і соціальне середовище в єдине ціле. З цього можна зробити висновок, що в процесі соціалізації відбувається засвоєння соціального досвіду і «перерозподіл» його на рівень особистісних установок і орієнтацій, тобто. окрема людина набуває певної свободи у виборі тих чи інших цінностей відповідно до власних схильностей і нахилів, а також завдяки регулюючому впливу середовища. Визначальними в цьому процесі стають активність людини та варіативність її поведінки, що пов'язана з поширенням і ускладненням соціальних зв'язків і відносин і з певною спрямованістю соціальної дії. [14, 192-203с]

Тому соціалізована людина поступово просувається по шляху від засвоєння традицій своєї родини, малих груп, в яких вона перебуває, до засвоєння існуючої в соціумі системи традицій, яка виступає чинником формування ціннісних орієнтацій особистості. [16, с90-101; 19, с112; 30, 160с] Для характеристики змін, які відбуваються в ціннісній сфері особистості, необхідно врахувати думку Д. Леонт'єва [25, 58-64с], який виділяє значення трьох класів мотиваційних факторів, а саме: потреби як джерело мотивації; мотиви як об'єкти, що визначають спрямованість поведінки; установки як психологічні механізми, що керують ходом дій «зсередини» відповідно до заданої мотиваційної спрямованості».

Основними механізмами становлення ціннісних орієнтацій особистості є:

– соціальні (інтеріоризація та екстеріоризація -культурного досвіду суспільства як системи соціальних цінностей, яка опредмечена у різних формах матеріального втілення);

– психологічні (ставлення як єдність пізнавально-оцінних утворень у процесі розвитку свідомості і самосвідомості людини; взаємодія соціально-психологічних компонентів особистості: установка, інтереси, мотиви, цілі, переконання із суспільними умовами в процесі утворення ціннісних орієнтацій);

– педагогічні (учіння, виховання та діяльність особистості у їх нерозривному зв'язку). [31, с325]

Наведений аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури з питань змісту, структури та закономірностей формування ціннісних орієнтацій дозволяє зробити наступні висновки:

- під терміном «ціннісні орієнтації» ми розуміємо психологічні новоутворення особистості, які складають систему світоглядних установок особистості і виявляються у найвищому ціннісному ставленні до себе, інших людей, суспільства в цілому;

- високому рівні поваги однієї людини до іншої, визнанні її незалежності, високої мети, віри в її здібності і права на свободу;

- розвиток і самореалізацію, турботу про умови свого існування та оточення.

Аналіз сутнісних характеристик досліджуваної категорії доводить, що процес формування ціннісних орієнтацій особистості в цілому зумовлений загальними закономірностями становлення її особистості: через пізнання, почуття, свідомість і дію.

Дослідження ціннісних орієнтацій відіграє виняткову роль у визначенні змісту психолого-педагогічного супроводу молодого людини в процесі життєдіяльності, особливо в професійній освіті, що підтверджується невгамовним інтересом науковців і практиків, психологів та педагогів, до цієї теми. У зв'язку з тим, що ціннісні орієнтації є предметом дослідження під кутом зору різних теоретико-методологічних підходів і за допомогою різного концептуального інструментарію, теоретичні уявлення про них є досить неоднорідними. [31, 325с; 32, 460с; 44, с31]

Під ціннісними орієнтаціями розуміють цілі, прагнення, бажання, життєві ідеали, систему певних норм (В. Ольшанський, А. Титаренко), ставлення до певних цінностей матеріальної чи духовної культури суспільства (А. Здравомислов, В. Ядов), ідентифікація потреб

(В. Злотников) , ставлення до навколишнього середовища (В. Водзинська), детермінанти прийняття рішень (Ю. Жуков), складні узагальнені системи ціннісних понять (І. Попова, А. Ручка), магістральний канал трансформації культурних цінностей. на стимули і мотиви практичної поведінки людини , види когнітивних реакцій людини. [42, 376с; 46, с21-27; 34, 532с]

Тому поняття «ціннісні орієнтації» ще потребує поглибленого розгляду, уточнення, визначення структури, видів ціннісних орієнтацій та їх положення в загальній системі ціннісно-сміслових утворень особистості. З психологічної точки зору, ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості, що відображає життєвий досвід індивіда в його індивідуальному розвитку і є ядром свідомості, на основі якого особистість приймає рішення щодо важливих життєвих питань. Ціннісні орієнтації виявляють стійке, соціально зумовлене, вибіркоче ставлення людини до низки матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів. [28, 400с]

Отже, аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень ціннісних орієнтацій показав, що, незважаючи на значні теоретичні та практичні дослідження, єдиного розуміння поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці ще не вироблено: проблема ціннісних орієнтацій вимагає більш детальної та ретельної методологічної та практичної розробки, зокрема в таких аспектах, як концептуальне визначення ціннісних орієнтацій у зв'язку з суміжними поняттями («цінність», «ціннісні уявлення», «ціннісна привабливість», «установка» , «мотив», «структура ціннісних орієнтацій», «типи ціннісних орієнтацій»). Наша спроба проаналізувати погляди різних авторів на зазначену тему дозволила уточнити деякі поняття, але вважаємо за доцільне продовжити дослідження змісту, структурних компонентів і типів ціннісних орієнтацій у сучасних умовах та майбутньому [35, 340с; 36, 990-994с; 43, 250с].

Аналіз наукової літератури доводить, що проблема цінностей посідає одне з чільних місць у вивченні процесів формування та розвитку особистості. Цінності спрямовують дії індивіда, а також істотно впливають на процес їх створення. Вони безпосередньо пов'язані з мотиваційною сферою особистості, виступають регулюючим фактором життєдіяльності та виявляються в практичній поведінці людини. Категорія «цінність» є предметом теоретичних досліджень багатьох наук: філософії, соціології, етики, естетики, історії, релігієзнавства, педагогіки, політології, економіки, психології та ін. Кожна наука розглядає поняття «цінності» по-своєму. До речі, більшість

досліджень присвячено просоціальним цінностям, які впливають на функціонування людини в суспільстві.

Малодослідженими залишаються несвідомі аспекти функціонування цінностей суб'єкта, що визначають поведінку особистості. Витоки терміну «цінності» сягають філософії та відображають один із найважливіших аспектів взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми.

Цінності – це конкретні соціальні визначення предметів навколишнього світу, які розкривають їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (добрий, хороший, злий, красивий і потворний). По відношенню до суб'єкта (людини) цінності є об'єктами його інтересів, виступають орієнтирами в соціальній дійсності і позначають практичне ставлення до оточуючих предметів і явищ. Цінності – це також деякі явища суспільної свідомості, які в ідеальній формі виражають інтереси людини (поняття добра і зла, справедливості і несправедливості, ідеали, моральні норми, принципи).

М. Вебер започаткував дослідження проблеми цінностей у соціології та висунув тезу про те, що осмислена дія організована системою цінностей, яка визначає поведінку людини. Аналізуючи вчинки індивіда, М. Вебер виходив із неокантіанської передумови, згідно з якою будь-яка людська дія набуває сенсу лише у зв'язку з цінностями, у світлі яких визначаються норми людської поведінки та їх призначення. Людина надає сенсу своїй діяльності через ціннісні відносини, що дають змогу визначити індивідуальні цілі та нормалізувати цінності. Основи перебудови суспільства автор вбачав у зміні ціннісних механізмів соціальної інтеграції, тобто в раціоналізації світогляду та етичних норм, започаткованих світоглядом протестантизму. Виходячи з кантіанського протиставлення «поля цінностей» і «поля існування», вчений відстоював апіорну значимість цінностей, пов'язаних із діяльністю (відмінність ціннісного від раціонального) і їх домінування в західному суспільстві, що проявляється у «втраті цінностей», а не в зміні їх змісту. Водночас автор продемонстрував необхідність регулювання практик суспільного життя виключно на ціннісно нейтральних, науково-технічних принципах і закликав до виділення носіїв цінностей (моралі та релігії) в окрему, суто приватну сферу. Він перейняв у неокантіанців концепцію цінностей як норми, спосіб існування якої є значимим для суб'єкта, притосував її до тлумачення соціальної дії та соціального знання. [12, 365с]

Категорія цінностей також широко представлена в релігійних вченнях. Як відомо, релігія – це форма суспільної свідомості, в якій

сили, що панують над людиною в її повсякденному житті, є ілюзорними і трансформуються в її свідомості у формі надприродної сили. Для будь-якої релігії характерна віра в реальне існування надприродного і системи опосередкованих зв'язків з ним. Важливу роль у релігії відіграє утвердження гуманістичних загальнолюдських духовних цінностей. У релігієзнавчому словнику, виданому Колодним, релігійні цінності визначаються як сукупність уявлень, норм поведінки та вчинків, за допомогою яких задовольняються духовні потреби віруючого. Релігія як аксіологічна система виконує функцію ціннісної інтеграції, а інтегративним принципом є віра в надприродне. Серед релігійних цінностей виділяють два класи понять: до першого належать такі поняття, як «Бог», «віра», «молитва» тощо (на них базується релігія); друга група – це реальні ціннісні відносини, які були інтегровані в релігійну систему. Бог визнається центральною цінністю розвиненої релігійної системи, виступаючи як абсолютне начало, як об'єкт аксіологічного відношення.

Релігія ілюзорна, тобто в уяві самого віруючого вона дає йому те, чого не вистачає в реальному житті: щастя, життєві блага, здоров'я, захист від життєвих негараздів. Релігія втішає людей у стражданнях, «обіцяє» вічне життя і райське блаженство, закликає покладати всі надії на «наймилосерднішого» Бога. У цьому випадку важливий психологічний аспект компенсації – зняття напруги, катарсис, духовна насолода, надія на милість Божу. Через систему проголошених духовних цінностей, норм і правил релігія впливає на особисте і суспільне життя людини, багато в чому визначає її поведінку, життєву позицію і весь спосіб існування.

Дослідження сучасного стану ціннісної проблеми свідчить про термінологічну та сутнісну неоднозначність зазначеної категорії. У психологічних дослідженнях спостерігається взаємозамінність і недиференційованість термінів «цінності», ціннісної категорії в психології та її термінологічного визначення: «ціннісні орієнтації», «ставлення», «спрямованість особистості», «позиція». Тому дослідження проблеми цінностей потребує визначення, аналізу та уточнення вищевказаних категорій.

Цінності в психологічних дослідженнях співвідносяться з бажаннями, потребами та ідеалами. Цінності – це те, що людина особливо цінує в житті, в навколишньому світі, в людях, в матеріальній і духовній культурі, чому в психології їм надається особливе значення. Психологічний словник містить твердження, що особистісні цінності характеризуються високим рівнем свідомості; вони відображаються у

свідомості як ціннісні орієнтації і є важливим чинником регуляції соціальних взаємин людей і поведінки особистості. Це визначення ще раз доводить, що цінності, згідно з традиційним визначенням, є основою свідомого вибору цілей і засоби їх досягнення через предмет застосування.

Людина будує світ цінностей у процесі професійної практичної діяльності. Будь-яка діяльність має ідеальний момент, в якому зароджуються ідея, дії, їх ідеальна мета і життєвий сенс діяльності, за якими здійснюються всі дії особистості. Саме цей момент діяльності формує термін «цінності». Отже, основною формою існування цінностей є ідеал. Ідеал – це ціннісна характеристика того чи іншого явища у формі належного івін слугує стратегічним орієнтиром на шляху до досягнення мети. Ідеал не тотожний меті, плану чи нормі, оскільки це цінність. Ідеали виражаються в емоційно насичених образах чи ідеях, які синтезують найвищі досягнення людини. На відміну від норм, ідеали є не стільки результатом минулого досвіду, вираженням необхідності, скільки передбаченням майбутнього, його бажаною моделлю. [25, с58-65]

Цінностями можуть бути ідеологічні норми, ідеї, ідеали; індивідуальні якості людини, зокрема доброта, співчуття, ніжність, турботливість; побут, домашній затишок, одяг, успіх, робота, здоров'я, улюблена робота, сім'я. Діти також функціонують як певні цінності в нашому суб'єктивному розумінні. Отже, до цінностей можна віднести все, що пов'язано із задоволенням найрізноманітніших потреб особистості: матеріальних, психологічних, фізіологічних, естетичних, моральних.

На основі цінностей формуються індивідуальні установки особистості. Як елемент структури особистості установки являють собою діалектичну єдність загального, окремого та одиничного: думок, почуттів і практичної поведінки. Цінності орієнтують індивіда по відношенню до законів, правил і норм конкретної культури. Жодна діяльність не починається без бажання відповідати певним чином реальності, без ставлення до неї. Ставлення – це стан готовності або схильності людини до діяльності взагалі, або певної діяльності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби.

У соціальній психології розглядається поняття соціальної установки, яка слугує для визначення суб'єктивних орієнтацій індивіда як члена групи (соціуму) на певні цінності. Ці орієнтації диктують людям певну, соціально прийнятну поведінку. На основі установки виникає когнітивно орієнтована і організована діяльність. Термін

«ставлення» ввів німецький психолог М. Ланге, який експериментально довів, що швидкість реакцій індивіда на зовнішню ситуацію залежить від схильності до сприйняття цієї ситуації. Найбільш глибоко загальнопсихологічна концепція установки була розроблена школою грузинського психолога Д. Узнадзе та його послідовників (І. Бжалава, Ш. Надірашвілі, Р. Натадзе, В. Норахідзе, А. Прангішвілі та ін.). Д. М.

Узнадзе експериментально довів наявність загальнопсихологічної готовності до реалізації актуальної в конкретній ситуації потреби (актуальна установка) і виявив закономірності закріплення цієї готовності при багаторазовому повторенні ситуацій, що дозволяє задовольнити конкретну потребу (фіксація, ставлення). Відповідно до теорії Д. Узнадзе, установка, що акумулює досвід минулого, передає стимулюючу дію зовнішніх умов і врівноважує відносини між суб'єктом і середовищем. Автор зазначав, що завдяки наявності конкретної потреби і конкретної ситуації її задоволення у суб'єкта виникає установка, яку можна охарактеризувати як схильність, готовність задовольнити цю потребу. Таким чином, установка – це структура відносин, коли діяльність стимулює і проявляється в діяльності і далі, включаючи момент спонукання і момент орієнтації.

Дослідження Д. Узнадзе виходять з того, що поведінка людини регулюється на двох рівнях: імпульсивному та вольовому. У першому випадку джерелом активності є біологічна потреба, яка за наявності реальних умов для її задоволення формує так зване актуальне ставлення – готовність діяти в напрямку задоволення цієї потреби. Останнє призводить до імпульсивної поведінки. На вольовому рівні, який відрізняє поведінку людини від поведінки тварини, готовності до дії передують розуміння конкретної ситуації та алгоритму дій. Ставлення, що виникає на основі об'єктивації, він називає «фіксацією», а такі установки є основою цілеспрямованої поведінки людини. Фіксує установки створюються індивідом у процесі становлення особистості на основі багатьох релевантних установок – тих, які найчастіше повторюються і найбільше відповідають стандартизованим умовам діяльності конкретної особистості. Представники школи Д. Узнадзе розглядають установки як сполучну ланку між потребами і мотивами, що врівноважує відносини особистості з середовищем. [34, 532с]

Соціологічне поняття установки пов'язане з поняттям «ціннісна орієнтація» особистості, застосованим У. Томасом і Ф. Знанецьким. На їхню думку, система ціннісних орієнтацій являє собою певні правила поведінки (норми), завдяки яким суспільство або певна група здійснює контроль над поведінкою людей. У розумінні У. Томаса і Ф.

Знанецького, під соціальною установкою розуміють певний психічний стан переживання індивідом цінності, сенсу чи значущості соціального об'єкта. Зміст цього досвіду визначається зовнішніми об'єктами, тобто об'єктами, локалізованими в суспільстві.

Розбіжність між ставленням і поведінкою пояснювали Л. Доб і М. Фішбейн. Вони розглядали установку як схильність індивіда реагувати, отриману в процесі навчання. Зрештою, Л. Доб показав, що індивід може навчитися необхідним реакціям залежно від ситуації: коли установка позитивно підкріплена, між нею та поведінкою спостерігається більша відповідність. М. Фішбейн у своїх дослідженнях підтвердив той факт, що поведінка людини значною мірою контролюється змінними, які відрізняються від ставлення індивіда до конкретного об'єкта, тобто змінними мотиваційного, нормативного та ситуативного характеру. Зокрема, вчений досліджував вплив поведінки на установки. Його модель передбачала не поведінку, а скоріше поведінковий намір суб'єкта виконати певну дію. Цей намір стосується самої дії, а не об'єкта – атракційної інсталяції. Таким чином, у роботах згаданих дослідників установка як така втрачає свій соціальний зміст і перетворюється на індивідуальну поведінкову реакцію, що засвоюється за схемою «стимул-реакція» та виявляє свою близькість до ідей біхевіоризму.

Отже, основною функціональною формою цінностей є ціннісні орієнтації, що є ступенем переходу цінностей у діяльність. Дослідженням цінностей у вітчизняній психології займалися Б. Ананьєв, М. Боришевський, З. Карпенко, С. Рубінштейн, В. Ядов, Т. Яценко та інші [34, 532с]. Зокрема, Б. Ананьєв, В. Отрут, С. Рубінштейн, М. Рокич зазначають, що оволодіння системою цінностей тісно пов'язане зі спрямованістю дій особистості. Дослідники зазначають, що цінності як одне з центральних утворень особистості виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і завдяки цій якості визначають її широку мотиваційну поведінку та впливають на всі сторони її діяльності. З цього приводу С. Л. Рубінштейн зазначав, що соціальна шкала цінностей виявляється в діяльності людини по задоволенню безпосередніх суспільних потреб. Через задоволення особистих та індивідуальних потреб через суспільно корисну діяльність реалізується ставлення особистості до суспільства і, відповідно, до себе як частини суспільства.

М. Рокич розглядає цінності як абстрактні ідеї, позитивні чи негативні, які не мають відношення до конкретного об'єкта чи ситуації, що виражають людські переконання щодо поведінки та фактичних

цілей і не мають самостійної мотиваційної сили. За дослідженнями М. Рокича, особистісні цінності поділяються на дві групи: кінцеві цінності (цільові цінності) та інструментальні цінності (середні цінності). Кінцеві цінності визначають довгострокові життєві перспективи та усталені норми поведінки, що базуються на суспільно визнаних стандартах. Інструментальні – характеризують засоби (знаряддя) реалізації та досягнення кінцевих цінностей. Найважливішими є кінцеві цінності, тобто цілі, які визначають сенс життя людини і вказують на те, що для неї є особливо важливим і значимим. Зміст та ієрархія цих цінностей визначають рівень соціальної зрілості особистості чи соціальної групи та регулюють їх поведінку та діяльність у певних життєвих ситуаціях.

Вирішальна роль цінностей у саморегуляції поведінки підтверджена дослідженнями В. О. Ядова. Автор стверджує, що індивідуальні цінності – це різновид соціальних установок чи інтересів та виділяє чотири рівні регуляції соціальної поведінки, пов'язаної із суспільним оточенням, які, у свою чергу, збігаються з диспозиційною концепцією регуляції соціальної активності особистості В. Отрута та Д. М. Узнадзе:

- елементарні фіксовані установки (виникають на основі вітальних потреб у звичних ситуаціях і регулюють елементарні реакції суб'єкта);
- атитюди (формується на основі потреби людини в спілкуванні в малій групі);
- базові соціальні установки (суспільно спрямований інтерес особистості щодо конкретної сфери активності);
- ціннісні орієнтації особистості, що реалізуються в її поведінці в найбільш значущих ситуаціях і обставинах.

М. Боришевський [9, с. 49-57] досліджує феномен цінностей і стверджує, що це значною мірою проблема ставлення суб'єкта до об'єктивних матеріальних і духовних результатів людських дій. У поняття цінностей вчений включає оцінку суб'єктом суспільних явищ та їх об'єктивне значення за певних історичних умов. Цінності розкривають погляд на світ, його прийняття або неприйняття. Цінності – це світоглядні орієнтири, що визначають сенс, зміст і цілі життя людини.

Дослідник розглядає цінності як джерело розвитку саморегуляції поведінки суб'єкта і зазначає, що «спрямованість саморегуляції поведінки особистості багато в чому визначається змістом орієнтуючих цінностей». Також вчений зазначає, що важливим моментом у дослідженні генезису саморегуляції поведінки є реалізація індивідуального підходу до особистості, який забезпечує можливість

проникнення у внутрішній суб'єктивний світ людини. Дослідник стверджує: «Особистість, як суб'єкт регуляції власної діяльності, на певному етапі розвитку самостійно обирає цілі та завдання власної поведінки та діяльності, планує свої дії та вчинки, контролює й оцінює її результати...». Одже, за дослідженнями М. Боришевського, під саморегуляцією поведінки розуміють «переважно свідоме, цілеспрямоване планування суб'єктом власних дій і вчинків відповідно до особистісно значущих цілей, актуальних потреб» і тому цінності розглядаються переважно у зв'язку зі свідомими сферами психіки.

М. Боришевський у своєму підході до проблеми цінностей особливого значення надає моральним цінностям людини. На його думку, структура моральних цінностей розвиненої особистості є цілісною системою взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих цінностей, які виступають важливими, суб'єктивно значущими орієнтирами для конкретної людини, функціонують і визначають базовий, гуманістичний характер і спрямованість життєдіяльності. Феномен моралі, на думку М. Боришевського, може бути присутнім у будь-якому прояві життя людини: все, що вона думає, створює, може бути одухотвореним і служити високій меті. Автор стверджує, що цінності особистості тісно пов'язані з цінностями суспільства та держави. Система громадянських цінностей особистості, що виражає її моральну орієнтацію, є основою її поведінки. Вчений справедливо зазначає, що в морально розвиненої особистості немає відмінностей між її переконаннями і поведінкою, її думками і вчинками, її словами і вчинками. У цьому сенсі точка зору М. Боришевського близька до показників виправленої особистості, але водночас не розкриває шляхів розвитку моральної особистості.

Автор розглядає внутрішню цілісність і злагодженість системи людського розуміння добра і зла, сенсу життя й ідеалу, щастя й почуття власної гідності, совісті й справедливості, честі й відповідальності, єдності моральних якостей, які виявляються в їх втіленні у діяльність і поведінку особистості як показник її моральності. Вчений також підкреслює, що формування моральних звичок відбувається успішно там, де повторюються не лише зовнішні форми поведінки, а й пов'язані з ними переживання, внаслідок чого ситуативні позитивні емоційні спонукання узагальнюються, стають стійкими мотивами моральної поведінки окремої людини.. Учений зазначає, що «свідоме ставлення громадянина до моральних ідеалів, норм і принципів, засноване на власних переконаннях, дозволяє йому свідомо керувати своїми почуттями, душевними і психічними переживаннями». Розвиток моральних почуттів, у свою чергу, сприяє тому, щоб зміцнювати

свідоме ставлення особистості до моральних рішень, сприяти формуванню у неї моральних принципів та ідеалів, активної громадянської позиції.

Автором доведено, що важливими особливостями потребностно-мотиваційної сфери є її нерозривний зв'язок зі світом людських цінностей і поведінкою особистості. Цей зв'язок реалізується через її ціннісні орієнтації – вибірковість свідомості та поведінки, їх детермінованість через уявлення про цінності життя в його різноманітних проявах. Ціннісні орієнтації особистості є складним соціально-психологічним феноменом, у якому поєднуються мета і мотиваційна спрямованість поведінки та діяльності. Ціннісні орієнтації – це цінності, які певною мірою вже інтеріоризовані у свідомості особистості і почали відігравати значну мотиваційну роль у її життєтворчості. Цей факт свідчить про те, що відбулася зміна цінностей від суспільних орієнтирів до цінностей, суб'єктивно значущих для самої особистості.

На думку вченого, суспільні цінності, які засвоює особистість у процесі навчання та виховання, стають основою для розвитку в неї громадянської свідомості та впевненості в собі та трансформуються в ціннісні орієнтації, потреби та мотиви поведінки. Отже, і потребово-мотиваційний аспект громадянської свідомості та самосвідомості особистості передбачає характеристику структури її ціннісних орієнтацій.

Суспільна свідомість містить соціальні стереотипи, які людина повинна опанувати протягом усього життя. Засвоєння створених суспільством поглядів, переконань і норм моралі, культурних надбань та історичної спадщини формує певні світоглядні орієнтації. Усе, що набуває дитина з культурно-історичної спадщини суспільства, стає її внутрішнім світлом. Світоглядні орієнтації особистості виконують функцію посередника, завдяки якому особистість у процесі соціалізації вступає у відносини зі світом. Засвоєння людиною певних соціальних моделей дає поштовх до формування певних світоглядних установок, які змінюються іншими під впливом нових соціальних моделей.

Людина може відчувати себе «господарем» свого особистого життя, маючи достатньо сил приймати вільні рішення та будувати життя відповідно до своїх уявлень про його цілі та сенс. Але в той же час є люди, які не можуть контролювати події в особистому житті, тому що не вірять у власні сили. Людина не завжди може контролювати події власного життя, але причину цього вбачаємо в особистісній дезадаптованості, у наявності особистих проблем суб'єкта, які часто

визначаються конвенцією цінностей [9, 49-57с].

Сучасні дослідження підкреслюють, що цінності – це те, що має велике значення для людей і відповідає їхнім реальним потребам та ідеалам. Але цінність – це не просто об'єкт потреб, а культурно опосередкований стандарт того, що бажано задовольнити ці потреби, що виходить за межі індивідуальної свідомості.

Особистісні цінності завжди мають об'єктивну і суб'єктивну сторону. Їх умовно можна розділити на соціальні цінності (об'єктивовані в культурі і закріплені в різних формах суспільної свідомості) і особистісні цінності (властиві конкретній людині), які є частиною структури особистості; до них можна віднести як індивідуалізовані соціальні цінності, так і цілком індивідуальні, унікальні цінності для кожної особистості.

Ціннісні орієнтації – це частина внутрішнього світу людини, яка спрямовує і водночас регулює її дії. Вони визначають загальну спрямованість інтересів і бажань особистості; ієрархію індивідуальних уподобань; цільові та мотиваційні програми; рівень переваг; ступінь готовності та рішучості реалізувати свій життєвий проект тощо.

Цілісність, послідовність і стійкість системи ціннісних орієнтацій є показником стабільності та автономності особистості. Проблема ціннісних орієнтацій піддається суттєвому переосмисленню в умовах сучасних динамічних трансформаційних змін, що передбачають одночасне самовизначення особистості в різних аспектах її життєдіяльності. Сучасна молодь опинилася в скрутному становищі: зміни в соціально-економічному, політичному та культурному житті супроводжуються глобальними кризами ціннісної свідомості, духовності, економіки тощо, тому вона має сама вирішувати, що для неї цінне, а що ні.

Деякі неоднозначності в трактуванні цінностей в психології призвели до спроб вирішення цієї проблеми Н. Рокичем і Ш. Шварцем, які запропонували теорію універсального змісту структури цінностей, в якій цінності трактуються як уявлення людей про цілі, які служать керівними принципами в житті. За такого рішення питання цінності неминуче пов'язані з проблемами соціального пізнання: мова йде про ідеї, тобто категорії, за допомогою яких людина описує певні явища світу.

За думкою Л. Ніколенко, М. Забродського [19, с. 112], орієнтувати дитину на моральні орієнтири здатний лише дорослий, для якого ці орієнтири є його власними цінностями. Актуальною і практичною необхідністю дослідження проблеми ціннісних орієнтацій є завдання

корекційних педагогів, оскільки ці орієнтації є фундаментальною основою трансформації сучасної системи освіти в цілому. У цьому сенсі ціннісні орієнтації стали предметом дослідження в інших галузях гуманітарного знання, наприклад, у філософії (В. Андрущенко, І. Надольний, В. Пазенок, В. Тугаринов, С. Щерба та ін.), психології (Б. Ананьєв, Ю. Козелецький, В. Мясіщев, Т. Пороховська, М. Рокич, С. Рубінштейн та ін.), педагогіки (І. Бех, Л. Божович, І. Сіданич, В. Сухомлинський, А. Шиделко та ін.), політології (М. Головатий, Н. Ефтені, О. Рудакевич) та інших галузей гуманітарних знань.

Найвідомішим дослідником ціннісних орієнтацій серед соціологів є В. Ядов [34, 532с], у диспозиційній концепції особистості якого ціннісні орієнтації є вищою системою диспозицій, яка має два рівні: ціннісно-цільовий (кінцеві цінності) і цінність як засіб (інструментальні цінності). Термінальний рівень більш стійкий, він тісно пов'язаний із соціальною системою цінностей і є важливим регулятором соціальної поведінки особистості.

З точки зору представника екзистенціально-гуманістичної психології Д. Леонтєва [25, 58-65с], ціннісні орієнтації – це усвідомлені уявлення суб'єкта про власні цінності, про те, що для нього є цінним. Педагоги розглядають ціннісні орієнтації з точки зору їх ролі в процесі становлення особистості та визначають їх як соціальні цінності, які виступають як життєві цілі особистості та як основний засіб досягнення цих цілей, набуваючи тим самим функції важливих регуляторів соціальної поведінки індивідів; орієнтація особистості на моральні, соціальні, політичні, життєві, сімейні та інші цінності. Показовими є дослідження В. Алексєєвої [1, с.63] з точки зору того, що ціннісні орієнтації є формою включення соціальних цінностей у механізм діяльності та поведінки особистості. На думку цих вчених, система ціннісних орієнтацій є основним каналом засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей. Е. Подольська, визначає ціннісні орієнтації як генеральну лінію життєдіяльності людини через сукупність трьох компонентів: когнітивного (сміслового), завдяки якому відбувається пізнання дійсності і, відповідно, розвиток ціннісного ставлення; емоційного, що виявляє переживання, ціннісне ставлення, і поведінкового, тобто готовності особистості до дії. З педагогічної точки зору взаємозалежність цих трьох компонентів має вирішальне значення в процесі формування ціннісних орієнтацій у дітей, оскільки їх емоційна сфера найбільш збережена і найбільш схильна до педагогічних впливів.

Аналіз літературних джерел дав змогу визначити сутнісні підходи

до визначення змісту ціннісних орієнтацій. Науковці подають їх як:

– ставлення особистості до носія життєвих цінностей (Л. Лотар, С. Щерба, В. Щедрін та ін.);

– ставлення особистості до об'єктів навколишньої дійсності (С. Бубнова, М. Дьомін, Р. Шакуров та ін.);

– прагнення особистості до життєвих цінностей (В. Ольшанський, А. Опенгейм та ін.);

– спрямованість особистості на цінності (Б. Ананьєв, Т. Бутківська, В. Отрут, Є. Яблоков та ін.);

– уявлення особистості про життєві цінності (В. Алексєєва, К. Клакхон, Д. Леонтєєв та ін.);

– стійку установку особистості на життєві цінності (В. Водзинська, К. Давидова, А. Здравомислов, І. Кон, Є. Подольська, В. Ядов та ін.);

– регулятор життєдіяльності людини (М. Боришевський, Г. Олпорт, М. Федоренко та ін.).

Отже, у сучасній гуманітарній науці (філософії, психології, педагогії та соціології) існують різні концепції та підходи до вивчення проблеми ціннісних орієнтацій особистості, але, незважаючи на відмінності у поглядах різних вчених, їхнє розуміння поняття «Ціннісні орієнтації» мають багато подібностей: існує загальна тенденція розуміти їх як первинні гуманістичні орієнтири універсальних цінностей. Відповідно суспільна значущість ціннісних орієнтацій особистості визначається тією роллю, яку вони відіграють у житті кожної особистості та суспільства в цілому. Вчені давно досліджують проблему ціннісних орієнтацій, звертаючи увагу на специфіку цього конструкту та надаючи йому різного функціонального значення. На думку Т. Парсонса, ціннісні орієнтації особистості відіграють консолідуючу роль (є якістю, що об'єднує людей) і визначають специфіку соціальних дій особистості. Як зазначали Г. Олпорт і А. Здравомислов, ціннісні орієнтації відділяють важливе для конкретної людини від несуттєвого. Сукупність ціннісних орієнтацій утворює своєрідну вісь свідомості, що забезпечує стійкість особистості, наступність певного типу поведінки та діяльності, що виражається в спрямованості її потреб та інтересів, тому ціннісні орієнтації є важливим фактором, що визначає мотивацію дій і вчинків особистості [28, 400с].

У центрі уваги трансформації ціннісних орієнтацій молоді людини – соціальні, політичні, культурні, духовні, інформаційні та комунікативні аспекти. Згідно з результатами досліджень західних вчених, на розвиток і формування ціннісних орієнтацій молоді впливає

ряд зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів належать елементи мікросередовища (групи, референтні групи тощо) і макросередовища (соціальні ролі, ЗМІ, соціальні інститути); на внутрішні чинники – темпераментні особливості, нахили, здібності, рівень розвитку впевненості в собі, вік людини та ін. Специфічні фактори впливають на формування системи ціннісних орієнтацій молоді як активного, чисельного покоління суспільства, тому вивчення процесів, що відбуваються в середовищі молоді, є особливо актуальним, оскільки молодь є найбільш мобільним прошарком суспільства, від якого залежить не тільки процес відтворення населення країни, а й збереження та розвиток суспільства, тому що сьгоднішні зміни безпосередньо впливають на ціннісне почуття молоді [46, 21-47 с].

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Цінності – духовні та матеріальні явища, що мають особистісний зміст і є мотивом дії. Цінності є метою і основою виховання. Вивчення протиріч між цінностями поколінь, виявлення цінностей різних соціальних груп, створення науково обґрунтованої прагматичної школи – ось основні напрямки наукових досліджень.

2. Ціннісні орієнтації – складне соціально-психологічне явище, що характеризує спрямованість і зміст діяльності особистості, що є невід’ємною частиною системи особистісних стосунків, визначає загальний підхід людини до світу, що надає значення і спрямованість особистісного ставлення до поведінки і вчинків. Система ціннісних орієнтацій виражає внутрішні основи ставлення особистості до дійсності.

3. Аналіз теоретичного матеріалу з проблеми цінностей свідчить про увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників до категорії цінностей і ґрунтовне дослідження цього феномену. Сутність поняття цінностей викладено в наукових працях Б. Ананьєва, М. Боришевського, З. Карпенка, О. Леонтєва, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе, В. Франкла, Е. Фромма, Е. Шпрангера, В. Ядова та ін.

Аналіз наукових джерел за темою дослідження дозволяє виявити відсутність єдиного підходу до трактування проблеми цінностей у науковій літературі, а також термінологічну та сутнісну неоднозначність цієї категорії. Незважаючи на численні дослідження зазначеної проблеми та різне трактування термінів «цінності», «ціннісні орієнтації», «ставлення», «спрямованість особистості», «позиція», спільним для цих категорій є те, що вони мають переважно соціальне значення та є виявом нормативного змісту свідомості.

4. Вчені М. Рокич та Ш. Шварц зробив значущу спробу впорядкувати теорію універсального змісту і структури цінностей, де цінності тлумачаться як уявлення людей про цілі, які служать життєвими принципами.

5. Формування ціннісних орієнтацій особистості є предметом детальної уваги та різноманітних досліджень різних дослідників. Вивчення таких питань набуває особливого значення в підлітковому та юнацькому віці, оскільки рівень розвитку ціннісних орієнтацій, пов'язаний з цим етапом онтогенезу, який забезпечує їх функціонування як особливої системи, справляє вирішальний вплив на спрямованість особистості, її активну діяльність. соціальне становище.

6. Картина ціннісних орієнтацій виглядає так: матеріальні цінності (матеріальний добробут, життєвий успіх, високий дохід, престижна робота) стають все більш важливими, а духовні та культурні цінності відсуваються на другий план. Основна увага залишається на сім'ї. Дещо змінилося ставлення до освіти, починає стрімко падати престиж такої цінності, як праця. Основними цінностями залишаються сім'я, вірні друзі та кохання, на шкалі ціннісних орієнтацій на вищій сходинці піднімаються заробітки та службова кар'єра. Таким чином, ціннісні орієнтації української молоді органічно пов'язані з проблемами кожної особистості та значною мірою визначають її поведінку.

7. В період військових дій в Україні підвищелось значення таких цінностей як особистісна безпека та взагалі задоволення фізіологічних потреб. Виявлені гендерні відмінності ціннісних орієнтацій : дівчата більше цінують сім'ю і почуття, а хлопці – владу, працю, досягнення.

Список використаної літератури

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития. Психологический журнал.1984.Т.5.№5. С.63-70..
2. Антонова З.О. Соціально – психологічні особливості економічної соціалізації підлітків. Автореф.Дис.канд.психол.наук. 19.00.05. Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Київ, 2011. 19 с.
3. Арбеніна В.Л.Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. Харків. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2012. 520 с.
4. Артемова Т.В. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації. Вища освіта України. 2008. № 1. 96 с.
5. Артюхова И. Ценности – цели подросткающего поколения. Директор школы. 2001 . №10. С.84-87..
6. Бабенко Ю.А. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2013. Вип.30. С.154-162.
7. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. Науковий журнал «Український соціум» .2007. №2(19). С.7-19.
8. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегия становления. Ровно: РИО. 1991.

146 с.

9. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. Педагогіка і психологія. 2008. №2. С. 49-57.

10. Булах І.С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2009. № 1. С. 115-131..

11. Варій М.Й. Психологія особистості: навчальний посібник Київ: Центр учбової літератури. 2008. 592с

12. Вебер М. Соціологія: навчальний посібник. Львів: УАД, 2005. 365с.

13. Гаврилюк В.В. «Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации». Социологические исследования. 2002. №1. С.96-105.

14. Галецька І. Індивідуальні цінності в дискусії психологічних теорій. Соціогуманітарні проблеми людини. 2006. С. 192–203.

15. Глинянюк Н. В. Психолого-педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді. URL : http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/3_2010/Glinaniuk.pdf (дата звернення: 20.02.2021)

16. Головаха Є. І. Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки. Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг. Київ, 2010. С. 90-101.

17. Дьяконов І.В. Зміст поняття «ціннісна орієнтація». Мультиверсум. Філософських альманах. Київ : Центр духовної культури. 2004. С.43.

18. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка / Зб. наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету Україна. 2010. № 2. С. 26-30.

19. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. 2007. 112 с.

20. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности : Политиздат. 1986. 221 с.

21. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. Наука і освіта. Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. Одеса, 2008. №4-5. С.28-33.

22. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С. 2004. С.112.

23. Котлова Л.О. Проблема трансформацій ціннісних орієнтацій підлітків. Міжнародні науково-практичні читання: цінності у вихованні підростаючого покоління: проблеми, пошуки, перспективи (Київ 20-21 листопада 1996). Педагогіка і психологія. 2011. С.105-190.

24. Коханова О.П. Ціннісні орієнтації сучасної молоді: значущість та реалізованість. 2008. 30 с.

25. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего . Вопросы психологии. 2001. № 1. С. 58–65.

26. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді. Політичний менеджмент. 2006. № 1 (16). 147 с.

27. Макарова О. В. Особливості ціннісних орієнтацій студентської молоді. Вісник Національного технічного університету України КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2005. № 3. Част. 1. С. 32-38.

28. . Монографія за редакцією академіка НАПН України Максименка С.Д. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі. Київ – Кировоград : Імекс – ЛТД, 2013. 400с

29. Москаленко О.В. Структурні компоненти ціннісно-сміслової сфери особистості. Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія.

Психологія. Педагогіка. 2013. №1 (37). С. 91-98.

30. Мотків О. В. Особистість і психіка. Сутність, структура та розвиток. Психіка: погляд О.В. Моткова. М., 2008. 160 с.

31. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: зб. наук. праць. / за наук.редакцією І.С. Булах. Мотків О. В. Особистість і психіка. Сутність, структура та розвиток. Психіка: погляд О.В. Моткова. М., 2008. 160 с.

НПУ імені М.П. Драгоманова. 2020. 325 с.

32. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. пер.с англ. Л.В. Трубициной и Д.А. Леонтьева; под общ.ред. Д.А. Леонтьева. М.:Смысл. 2002. 460 с.

33. Пірен М.І. Етнопсихологія: підруч. Київ : Університет «Україна». 2011. 526 с.

34. Психологія особистості: Хрестоматія. Навчальний посібник. Мельничук О.Б., Пасічняк Р.Ф., Вольнова Л.М. та інші. Київ : НМУ ім.М.П.Драгоманова. 2009. 532с

35. Савельєв Ю.Б. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України : кол. моногр. / Балакірєва О.М., Гесць В.М., Сіденко В.Р. та ін.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 340 с.

36. Сергієні О.В. Ціннісні орієнтації та моделі поведінки молоді в умовах соціальної невизначеності та ризику / О.В.Сергієні, Л.М. Пріснякова, Т.П. Демчук, Андріянова Л.М. The world of science and innovation (January 14-16, 2021). Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2021. 1289 P. 990-994.

37. Сіденко В.Р. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської та шкільної молоді. НАН України,-ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2014. С. 83-96.

38. Сокурянська Л. Г. Вступ до соціології: навч. посібник. Л. Г. Сокурянська. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2011. С. 221. 408 с.

39. Столяренко О.Б. Психологія особистості: навчальний посібник. Київ: центр учбової літератури 2019.280с

40. Соціальна психологія. Обран – Лембрик Л.Є. : Навч. посіб. Київ : Академвидав. 2005. 446 с.

41. Студент ХХІ века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : монография / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. В. И. Астаховой. Харьков : Изд-во НУА. 2010. С. 21.

42. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь. 2003. 376 с.

43. Трансформація особистості в умовах соціальної – політичних та економічних змін. Колективна монографія за загальною редакцією Л.М. Пріснякової Дніпро : ЛІРА ЛТД. 2023 250с

44. Федух І.С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого – педагогічній науці. Вісник національної академії державної прикордонної служби України. УДК 2011. С. 31.

45. Швайківська І. Усвідомлення життєвих цінностей учнями старшокласниками. Соціальний педагог. № 17 (19). 2008. 49 с.

46. Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // The world of science and innovation. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2021. P. 21-27.